

Aan de
Europeanen
van vandaag en
morgen

Stefan Zweig

Samengesteld en vertaald door Thomas Huttinga
met een voorwoord van Caroline de Gruyter

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoud

Voorwoord (Caroline de Gruyter) 9

Inleiding 15

Drie lezingen

1. De morele ontgifting van Europa (Rome, 1932) 27

2. De eenwording van Europa (Parijs, 1933/1934) 49

3. De geestelijke eenheid van de wereld

(Rio de Janeiro, 1936) 61

Nawoord 85

Literatuurverantwoording 113

Noten 116

*Wij, die geloven in de toekomst van Europa en ook in de geest
daarnaar leven, zijn verplicht ons diegenen te herinneren die
te vroeg op deze wereld zijn gekomen, tevergeefs voor deze
gedachte hebben gestreden en daarmee minachting en haat over
zich hebben afgeroepen.*

Stefan Zweig in het Franse tijdschrift *Candide* (1934)

Voorwoord

Waarom de woorden van Stefan Zweig nog resoneren

“Zelden was de atmosfeer van de wereld (met name van ons oude Europa) zo vergiftigd door wantrouwen, verdeeldheid en angst.” Deze regel kon vorige week of vorige maand zijn geschreven, op een willekeurige plek in een willekeurig Europees land waarin men zich zorgen maakt over fake news, samenzweringstheorieën en online dreigementen. Maar dat is niet zo. Het was Stefan Zweig, de Oostenrijkse schrijver, die dit noteerde. In 1936, voor een toespraak in Rio de Janeiro. In dit boek zijn drie toespraken opgenomen die Zweig in de jaren dertig hield, waaronder die in Rio. Ze gaan alle drie over Europa en zijn nog altijd behoorlijk herkenbaar voor de lezer van nu. Dat wil niet zeggen dat we, zoals sommigen beweren, terug zijn in de jaren dertig. “De geschiedenis herhaalt zich niet,” zei Zweig zelf eens, “maar ze herinnert ons aan een bepaald type mensen en bepaalde soorten gebeurtenissen.” Ofwel, het zijn *mensen* die zichzelf herhalen. En juist in dat element – het menselijke gedrag – ligt Zweigs relevantie voor ons.

De jaren twintig en dertig waren een uitzonderlijke periode in de geschiedenis omdat er, anders dan in het tijdperk ervoor of erna, geen overkoepelende ordening was in Europa. Tijdens en vlak na 1918 stortten de grote rijken in die het continent bijna honderd jaar lang structuur gaven: het tsaristische Rusland, het Duitse keizerrijk, het Ottomaanse rijk en het Habsburgse rijk. Ze vielen in stukjes uiteen, en die stukjes gingen zichzelf besturen. Stefan Zweig, die in Zwitserland zat toen de wapenstilstand in 1918 werd getekend, was hierover aanvankelijk buiten zichzelf van vreugde.

In zijn autobiografie *Die Welt von Gestern* schrijft hij dat veel mensen – hij ook – destijds dachten dat de eeuwige vrede eindelijk was aangebroken, en dat oorlog voorgoed voorbij zou zijn. Het vreedzame, verenigde Europa waar ze zolang van hadden gedroomd, kon eindelijk worden opgetuigd. Het grandioze plan van de Amerikaanse president Woodrow Wilson voor de zelfbeschikking van volkeren, democratie en vrijhandel zou daarbij helpen.

Met zijn kop in de wolken reisde Zweig na de Eerste Wereldoorlog naar Salzburg, waar hij een huis had gekocht. De misère begon al in de trein: het leer was van de treinbanken gesneden, want mensen verzoolden er hun schoenen mee. Het huis in Salzburg lekte en kon niet verwarmd worden, omdat er geen kolen waren. Hout uit de tuin was nat en wilde niet branden. Zweig woonde maandenlang in bed. Steeds als hij een pagina had geschreven, warmde hij zijn handen onder de dekens. Voedsel was alleen op de zwarte markt te krijgen,

in ruil voor juwelen, meubels en andere spullen die nog waarde hadden – bankbiljetten in elk geval niet meer. Mensen vochten om alles. Enig gezag was in geen velden of wegen te bekennen. Alle hotels in Oostenrijk zaten vol buitenlanders die met harde valuta's alles kochten wat los en vast zat.

Andere nieuwe landjes in Midden-Europa verging het weinig beter. Elke regering elleboogde zich naar onroerend goed, infrastructuur en banktegoeden van het oude, ingestorte Habsburgse Rijk. Iedereen introduceerde zijn eigen munt, industriepolitiek en soevereine importtarieven. De handel stagneerde, de zwarte markt bloeide. Daar kwam de beurskrach van 1929 overheen. Binnen de kortste keren was het één rotzooi, met hyperinflatie, kapitaalvlucht en schrijnende armoe. Mensen zochten zondebokken. Zo begon het gesol met joden en andere minderheden. Dit was het Europa dat Zweig eind jaren dertig, net op tijd, ontvluchtte.

Nogmaals, dit is niet ons Europa nu. Het interbellum was uitzonderlijk in de Europese geschiedenis, omdat Europese landen in die periode geen institutioneel 'dak' boven hun hoofd hadden. Er was geen ordening meer in Europa, geen overkoepelend kader, niets. Wij hebben dat nu wel. De EU is bedacht om politieke problemen tussen landen in technische stukjes te breken en die op te lossen, zodat ze niet meer escaleren. Dit systeem is verre van perfect, maar het functioneert. Toch liggen er nog steeds parallellen met de wereld van Zweig. Daarom herken je zoveel als je nu zijn toespraken leest.

Inleiding

Parijs, 26 april 1940. Stefan Zweig ontvangt in zijn hotel een journalist van een Franse krant. In deze historische buurt in de lichtstad passeerden Napoleon, Victor Hugo en Honoré de Balzac de verscheidene stegen en trappen. Een warme glimlach tekent zich af op het gezicht van de beroemde schrijver, hij is blij om weer terug te zijn in de stad waar hij al vanaf zijn jeugd komt. Goedgehumeurd nemen beide heren plaats voor een interview: 's avonds zal de schrijver voor een uitverkocht theater een lezing geven over zijn geboortestad Wenen. Zweig volgt de blik van de journalist. Ze kijken allebei naar het uitzicht op de Bibliothèque Nationale. 'De uren die ik niet wijd aan vriendschap,' zo begint hij, 'breng ik daar door in de stad van boeken, vlak bij mijn tijdelijke verblijfplaats.' Na enkele warme woorden over wat de stad Parijs voor hem betekent en hoeveel vreugde het hem brengt om weer tijd door te brengen met zijn beroemde literaire vrienden, brengt een koude vlaag een andere wending in het gesprek. De situatie in Oostenrijk komt ter sprake. Zijn thuisland, en zijn geboortestad Wenen, is twee jaar eerder geannexeerd door de nazi's. 'Geloof u dat uw land uiteindelijk in opstand zal komen tegen de onderdrukking?' vraagt

de Franse journalist. ‘Oostenrijk?’ antwoordt Zweig, ‘ik geloof niet dat we doorhebben wat voor barbaarse, middeleeuwse methodes de nazi’s gebruiken.’ Na een korte beschrijving hoe met name de kleinere landen de moed zullen hebben om onder het juk van het nazisme uit te komen, verdwijnt plots de glimlach van Zweigs gezicht. ‘Voordat de wereld weer zichzelf is,’ vervolgt hij, ‘en voordat we weer vrij kunnen ademen, moet eerst de vijand worden verslagen.’ Zijn stem wordt langzamer en zwaarder, zijn ogen treuriger: ‘Dat is mijn enige hoop.’

Zweig weet nog niet dat hij die avond zijn laatste lezing op het Europese continent zal geven. De dreiging van het nazisme, zijn humanistisch oeuvre en zijn Joodse achtergrond zorgen ervoor dat hij kort hierna zijn geliefde Europa moet ontvluchten. Voor een afgeladen *Théâtre Marigny* kijkt Zweig op hoopvolle wijze terug op zijn geboortestad, als een herinnering aan lang vervlogen tijden. Na een korte stilte neemt Zweig het woord. ‘Als ik over het Wenen van vroeger praat,’ zo begint hij, ‘zal het geen uit te spreken begrafenisrede worden. We hebben Wenen nog niet in onze harten begraven en we weigeren te geloven dat deze tijdelijke onderdrukking zal leiden tot een totale overgave.’ Op nostalgische wijze schetst hij het kosmopolitische Wenen van vroeger, waar iedereen nog leefde in een mondiale sfeer, niet gevangen in een taal, een ras en een natie. ‘Nog nooit heb ik zoveel van mijn geboortestad gehouden sinds ik haar ben verloren,’ spreekt Zweig de toeschouwers toe. Al enkele weken na de lezing ca-

pituleert de lichtstad en wordt Hitler door de straten van Parijs rondgereden. Langzaamaan neemt hij die avond afscheid van zijn *Welt von Gestern*, een tumultueus hoofdstuk in zijn leven wordt afgesloten. Twee jaar later zal hij in Brazilië, tot wanhoop gedreven, samen met zijn vrouw een einde aan het leven maken. In zijn afscheidsbrief schrijft Zweig dat zijn wereld verloren is gegaan en zijn geestelijk vaderland, Europa, vernietigd. De lezing in Parijs in 1940 betekent niet alleen het begin van het laatste hoofdstuk van Zweigs leven, maar het is ook het einde van de turbulente jaren '30 van de twintigste eeuw. Een periode waarin niet alleen de Europese geschiedenis een catastrofale wending neemt, maar ook Zweigs leven voorgoed verandert. De goedlachse wereldburger met een roemrijke literaire carrière wordt een schim van zichzelf, gedwongen om te vluchten en zijn vorige leven achter zich te laten. In deze roerige jaren vol politieke omwentelingen schrijft hij de drie in dit boek gepubliceerde lezingen.

In het begin van de jaren '30 van de twintigste eeuw bevindt Zweig zich op het hoogtepunt van zijn roem: volgens de Volkerenbond is hij de meeste vertaalde auteur ter wereld en zijn werk verschijnt in maar liefst veertig talen. Hij heeft dan al veel gelezen novellen, essays en biografieën op zijn naam staan over bijvoorbeeld Leo Tolstoj, Charles Dickens en Sigmund Freud. Zijn boeken gaan in grote hoeveelheden over de toonbank en hij begeeft zich inmiddels tussen de bekende artiesten, schrijvers en denkers van Europa. In zijn huis op de Kapuzinerberg in Salzburg ontvangt Zweig gro-

Lezing 1

*De morele ontgifting
van Europa*

(Rome, 1932)

Als we Europa beschouwen als een uniek geestelijk organisme – gerechtvaardigd door een tweeduizend jaar oude, gemeenschappelijk ontwikkelde cultuur –, dan kunnen we niet ontkennen dat dit organisme momenteel een ernstige innerlijke crisis ondergaat. In bijna alle landen zien we door deze grote morele vermoeidheid dezelfde verschijnselen van een sterke en heftige prikkelbaarheid opdoemen. Een gebrek aan optimisme, een plotseling ontvlammend wantrouwen en een typische nervositeit en chagrijn lijken voort te komen uit een algemeen gevoel van onveiligheid. De mensen moeten, zoals landen op economisch gebied, een voortdurende innerlijke krachtsinspanning leveren om in evenwicht te blijven. Slecht nieuws wordt makkelijker geloofd dan hoopvol nieuws, waarbij, net als in voorgaande tijden, de individuen en de staten eerder bereid lijken te zijn om elkaar te haten. Het onderlinge wantrouwen manifesteert zich oneindig veel sterker dan het vertrouwen. Heel Europa lijdt onder een föhnachtige neerslachtigheid en een heftige siroccowind die het opgewekte spel van vrije krachten remt, de stemming onderdrukt, en, zonder tot daadwerkelijke actie uit te nodigen, de zenuwen gevaarlijk irriteert.

Het spreekt voor zich dat deze gespannen toestand een door de oorlog achtergelaten overblijfsel in onze bloedsomloop laat zien, de oorlogsjaren hebben de mensen in alle landen laten wennen aan sterke en hevig gespannen gevoelens. Aangezien oorlogen niet koelbloedig geleid kunnen worden en niet alleen een administratief voorbeeld van nummers en machines betekenen, was een ongekeerde toevoer van aanzwellende hartstocht nodig om het tot het einde van zo'n afschuwelijke en lange periode als deze vierjarige wereldoorlog vol te houden.

Deze "*dumping*" van gevoelens, een blijvende ophitsing van instinctieve haat, woede en verbittering, was in alle landen nodig om steeds weer alle betrokkenen te overtuigen van de noodzaak hun sterkste emoties in te zetten. Volgens het woord van Goethe kan het enthousiasme "niet als een gepekeld haring jarenlang bewaard worden", en blijft het slechts een kort moment van emotie, een overtreffende trap van geestelijke vitaliteit dat absoluut verlengd en bestendig moest worden. In alle landen werd de haat tegen de vijand steeds opnieuw gevoed en gedisciplineerd en miljoenen in werkelijkheid onverschillige mensen werden aan een steeds sterker gevoel van haat blootgesteld. Na de terugkeer van de vrede werd de plicht om te haten afgeschaft en overbodig verklaard. Maar een organisme kan, eenmaal gewend geraakt aan een verdovend middel, niet in een keer afkicken.

Wie jarenlang verdovende of stimulerende middelen heeft gebruikt, kan zijn lichaam niet van het ene op het andere moment volledig laten afkicken, en zo blijft,

ontegenzeggelijk, de behoefte aan politieke spanning en collectieve haat binnen onze generatie sluimeren. De buitenlandse vijand hoeft alleen maar naar andere doelwitten verplaatst te worden, haat van systeem tot systeem, partij tot partij, klasse tot klasse en ras tot ras. De vorm is daarbij voornamelijk hetzelfde gebleven: de behoefte om zich in groepsverband agressief tegen andere groepen op te dringen beheerst Europa nog steeds, en het doet ons aan die oude legende denken die vertelt hoe lange tijd na een veldslag de schaduwen van de doden in de lucht blijven doorvechten. Deze noodlottige toestand van onzekerheid, geestelijke onrust, wantrouwen en vijandigheid over en weer, wordt in Europa door alle intellectuelen even pijnlijk ervaren en de vraag doet zich dringend voor hoe we verder moeten met de morele ontgiftiging van het organisme. Op welke manier kan deze psychische depressie, die ons Avondland tegelijkertijd met een economische treft – waarbij het psychische en het economische elkaar over en weer voortdurend versterken – door een systematische aanpak teruggedrongen worden?

Diegene die dit probleem wil bestrijden moet, hoe moedig of vastbesloten dan ook, niet hopen op een plotselinge verandering van een situatie die al miljoenen zielen beïnvloedt. Voor psychische ziekten bestaat er geen *magna therapia sterilisans*, een eenmalige plotselinge wonderkuur, maar voor de symptomen van vergiftiging kunnen we alleen een geleidelijke ontwenningsskuur gebruiken, een logische en regelmatige ontwenningbehandeling voor de destijds plotseling verkregen, irrationele verslaving.